

Mieczysław Adamowicz

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Przemiany w systemie edukacji szkolnictwa wyższego Polski

Streszczenie

Praca ma charakter przeglądowy i dotyczy głównych zmian, jakie dokonały się w systemie szkolnictwa wyższego w Polsce w okresie ostatniego 25-lecia. Przedstawiono regulacje prawne w okresie transformacji, zmiany w strukturze szkół wyższych, zjawisko umasowienia studiów, wdrażanie zasad wynikających z Procesu Bolońskiego.

Szczególną uwagę poświęcono wdrażaniu zmian wprowadzonych przez ustawę z 18 marca 2011 dotyczących prawa o szkolnictwie wyższym, w tym wprowadzenia Krajowych Ram Kwalifikacji i ich efektem, wzmacnianiu mobilności studentów i pracowników oraz zapewnieniu jakości kształcenia i studiach dotyczących szkolnictwa wyższego.

W pracy przedstawiono przesłanki powołania Państwowych Wyższych Szkół Zawodowych, warunki ich funkcjonowania i rozwoju oraz główne efekty ich działalności w minionym piętnastoleciu. Pozytywne efekty działalności tych szkół utrwaliły ich miejsce w polskim systemie edukacyjnym. Autor postuluje przyznanie tym szkołom ustawowej gwarancji prowadzenia badań naukowych, stabilności i modyfikację sposobu przyznawania dotacji, który powinien mieć formę decyzji administracyjnej.

Słowa kluczowe: PWSZ, szkolnictwo wyższe, publiczne uczelnie zawodowe, system szkolnictwa wyższego, Proces Boloński, Krajowe Ramy Kwalifikacji

Wstęp

W ciągu ostatniego ćwierćwiecza zaszły istotne zmiany w systemie funkcjonowania szkolnictwa wyższego w Polsce. Szkolnictwo podlegało zmianom wynikającym z transformacji systemowej i otwarcia kraju na świat oraz z procesu integracji z Unią Europejską. Dostosowywało się do zmian wewnętrznej sytuacji społeczno-gospodarczej i politycznej oraz tendencji edukacyjnych w Europie i na świecie. Wewnętrzne zmiany systemowe doprowadziły do dynamicznego rozwoju szkół prywatnych i umasowienia szkolnictwa wyższego. Proces integracji umożliwił wdrożenie Procesu Bolońskiego i aplikacje do systemu narodowego Europejskich Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego. Zarówno uwarunkowania wewnętrzne jak i te wynikające z członkostwa w Unii Europejskiej stawiają przed szkolnictwem wyższym wyzwania w sferze jakości kształcenia i dostosowania do wymogów otoczenia społeczno-gospodarczego,

rynku pracy i potrzeb rozwoju gospodarczego. Celem tego opracowania jest dokonanie ogólnego przeglądu zmian w regulacjach prawnych dotyczących szkolnictwa wyższego oraz sposobów i efektów kształcenia w szkołach wyższych w Polsce od stanu sprzed transformacji ustrojowej do stanu obecnego.

Szkolnictwo wyższe w latach 1949-1989

Wdrożony po II wojnie światowej system społeczno-ekonomiczny w Polsce określił systemowe ramy także dla szkolnictwa wyższego. Podlegało ono silnej ingerencji państwa, naśladowało wzorzec przyjęty w Związku Radzieckim i było odizolowane od tendencji zachodzących w świecie zachodnim. W czasie gdy w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych zachodziły ilościowe i jakościowe przewartościowania szkolnictwa, które odchodziło od modelu elitarnego do modelu powszechnego a nawet masowego, dostosowanego coraz bardziej do potrzeb gospodarki i rynku pracy, w Polsce zmiany modelowe były niewielkie. Podobnie jak w innych krajach bloku wschodniego szkolnictwo wyższe było finansowane niemal w całości przez państwo, władze państwowe kształtowały programy studiów, a dostęp do studiów wyższych był reglamentowany ilościowo. Na studia rekrutowano kandydatów w głównym stopniu według kryteriów wiedzy wyniesionej przez maturzystów, a częściowo według kryteriów klasowo-społecznych.

Występujące w państwach zachodnich procesy rozbudowy szkolnictwa wyższego w latach 1950-1960, jego demokratyzacji w latach 1960-1970, a następnie w latach 1980-1990 otwierania się na potrzeby rynku były mało znane w Polsce i w znikomym stopniu oddziaływały na stan szkolnictwa polskiego¹. Należy jednak uznać, że cele stawiane przed szkolnictwem wyższym, stosownie do możliwości ekonomicznych i słabej wydolności systemu ekonomicznego sterowanego przez państwo, były racjonalne i nie odbiegały od tych jakie przyjmowano w państwach zachodnich. Uzyskanie wykształcenia wyższego traktowane było przez ludność jako najważniejszy sposób zdobycia kapitału intelektualnego pozwalającego na uzyskanie pożądanego miejsca na rynku pracy i skutecznej drogi do awansu społecznego. Ukształtowany system rekrutacyjny, pomimo częściowego wprowadzania kryteriów subiektywnych, umożliwiał zdolniejszej, acz ograniczonej części młodzieży, bezpłatne studiowanie i pomoc stypendialną. Ukończenie studiów gwarantowało zatrudnienie w dużym stopniu zgodne z profilem wykształcenia.

¹ M. Dybaś, A. Dziemianowicz-Bąk, M. Krawczyk-Radwan, D. Walczak, *Szkolnictwo Wyższe/ W: Raport o stanie edukacji*, 2011. Warszawa 2012, s. 121-168

Regulacje prawne w okresie transformacji

Zasadnicze zmiany, jakie zaszły w szkolnictwie wyższym w Polsce w okresie transformacji systemowej zostały zapoczątkowane nową ustawą o szkolnictwie wyższym z 12 września 1990 r. Ustawa ta nie zniosła, ale istotnie zmodyfikowała system obowiązujący w latach PRL. Wykorzystano w niej doświadczenia krajów Europy Zachodniej i tendencje światowe. Zmiany w kształceniu na poziomie wyższym zostały wmontowane w całościowy system edukacji demokratycznego państwa z zachowaniem jedności kształcenia i badań naukowych oraz podniesieniem rangi autonomicznej uczelni akademickiej. Większa autonomia oznaczała ograniczenie kompetencji ministra w sferze dyrektywnego zarządzania uczelniami a uczelnie otrzymały większe uprawnienia do samodzielnego uchwalenia statutu uczelni i regulaminu studiów, uruchomienia i likwidacji kierunków studiów, ustalenia zasad i formy egzaminów wstępnych oraz rozmiaru przyjęć na studia.

Uczelnie mogły samodzielnie ustalać programy studiów oraz zatrudnianie pracowników naukowo-dydaktycznych. Całkowitym novum wprowadzonym przez tę ustawę była możliwość zakładania uczelni prywatnych oraz tworzenia odpłatnych studiów zaocznych, wieczorowych i podyplomowych na uczelniach publicznych. Te nowe zapisy normatywne uruchomiły proces umasowienia studiów wyższych, wzrost poziomu scholaryzacji oraz zmiany całego systemu szkolnictwa wyższego. Wyrazem tych zmian jest wzrost liczby uczelni wyższych ze 112 w 1990 do 469 w roku 2010. Liczba uczelni publicznych zwiększyła się z około 100 do 133 w tym samym okresie, jednocześnie pojawiło się 336 nowych uczelni niepublicznych. Ogólna liczba studentów w latach 1990-2000 wzrosła niemal czterokrotnie z 404 do 1585, zaś w roku 2005 doszła do niespełna 2 mln. Aktualne zmniejszenie tej liczby wynika z wejścia w fazę niżu demograficznego grup wiekowych ludności kończących szkoły średnie (tab. 1).

Od 1998 r. zaczęły powstawać również państwowe (publiczne) uczelnie zawodowe, koncentrujące się na działaniach edukacyjnych, głównie na poziomie studiów I stopnia. Aktualnie studia te prowadzi 36 uczelni zlokalizowanych w małych miastach oddalonych od dużych aglomeracji miejskich.

Tabela 1. Liczba uczelni wyższych i liczba studentów w Polsce w latach 1990-2011

Wyszczególnienie	1990	1995	2000	2005	2010	2011
Uczelnie ogółem	112	179	310	445	469	464
Uczelnie publiczne		99	115	130	133	140
Uczelnie niepubliczne		80	195	315	336	324
Liczba studentów w tys.	404	795	1585	1954	1841	1764

Źródło: dane GUS

Duża aktywność podmiotów gospodarczych w tworzeniu nowych uczelni wyższych kształcących na poziomie studiów I stopnia spotkała się z przyzwoleniem władz państwowych i władz uczelni państwowych na dodatkowe, często wieloletowe, zatrudnianie kadr akademickich. Dla władz było to wygodne, bezkosztowe zwiększenie wynagrodzeń dla profesorów, doktorów habilitowanych i doktorów zatrudnianych w uniwersytetach i innych uczelniach państwowych.

Dopuszczanie do powstawania i rozwoju prywatnego sektora szkolnictwa opartego na odpłatności studiów zaowocowało żywiołowym tworzeniem uczelni niepublicznych zwłaszcza w pierwszych latach transformacji, a uczelnie niepubliczne zaczęły domagać się wspierania ich działalności z budżetu państwa. Ważną formą tego wsparcia stały się przyznane tym uczelniom środki na pomoc stypendialną dla studentów, zbliżoną do tej z jakiej korzystali studenci uczelni publicznych. Zatrudnienie nauczycieli akademickich na wielu etatach miało z natury rzeczy odbić się ujemnie na poziomie kształcenia zwłaszcza na uczelniach dodatkowego zatrudnienia.

Sytuacja stała się przedmiotem krytyki zarówno od strony obniżenia jakości studiów jak i ograniczenia zainteresowania pracowników zatrudnianych na kilku etatach działalnością naukowo-badawczą. Osłabienie w sferze badań odbijało się niekorzystnie na rozwoju naukowym kadry nauczającej i osłabienie sfery badawczej w uczelniach publicznych. Tylko nieliczne z uczelni prywatnych i to w skali ograniczonej podejmowały działalność w sferze badań naukowych i rozwojowych.

Zmiany, jakie zostały wprowadzone do szkolnictwa wyższego od początków transformacji zmieniły radykalnie instytucjonalny obraz tego szkolnictwa oraz podniosły gwałtownie poziom scholaryzacji. Polska posiada obecnie zróżnicowany model szkolnictwa publicznego i niepublicznego, który umożliwił skokowe zwiększenie liczby studentów i umasowienie studiów wyższych. Zwiększyła się szybko liczba osób z wyższym wykształceniem w ogólnej liczbie ludności aktywnej zawodowo.

Współczynnik scholaryzacji brutto i szkolnictwa wyższego wzrósł z 12,9 w roku 1990/91 do 53,8 w roku 2010/2011. Współczynnik scholaryzacji netto wzrósł w tym czasie odpowiednio z 9,8 do 40,8. Uczelnie niepubliczne w roku 2010/2011 kształciły 31,5% ogółu studentów, a rok później ich udział spadł do 28,1% (495 tys. osób). Niespełna 5% studentów (82,4 tys.) w tym roku pobierało naukę w państwowych wyższych szkołach zawodowych. Szkoły niepubliczne i państwowe wyższe szkoły zawodowe kształcą głównie na poziomie studiów I stopnia i umożliwiają dostęp do studiów młodzieży z terenów oddalonych od miast i z mniejszych ośrodków miejskich. Szkoły niepubliczne oferowały na ogół tańsze kierunki kształcenia, wykorzystując rezerwy kadrowe uniwersytetów i innych szkół akademickich. Państwowe wyższe szkoły zawodowe udostępniały także kształcenie na kierunkach inżynierskich.

Szerokie otwarcie uczelni akademickich dla młodzieży oraz rozwój szkolnictwa prywatnego i państwowych wyższych szkół zawodowych zwiększyło dopływ absolwentów, który nie mógł być wchłonięty przez rynek pracy, zwłaszcza

cza w latach spowolnienia rozwoju i recesji. Skutkowało to powstaniem zjawiska bezrobocia wśród osób posiadających dyplomy ukończenia uczelni wyższych a także naturalną stratyfikacją jakości dyplomów. Umacniała się pozycja uczelni renomowanych i zapoczątkowany został proces upadania bądź konsolidacji słabszych uczelni niepublicznych. Uczelnie akademickie zaczęły też przechodzić z pozycji współpracy i tolerowania dodatkowego zatrudnienia swojej kadry nauczającej na pozycje konkurowanie o studentów i ograniczania swobody dodatkowego zatrudnienia przez uczelnię macierzystą.

Aktualny model szkolnictwa wyższego w Polsce został ukształtowany przez ustawę z dnia 27 lipca 2005 r., która została znowelizowana 18 marca 2011 roku. Nowe Prawo o Szkolnictwie Wyższym wprowadziło do polskiego systemu zasady wypracowane w Procesie Bolońskim oraz stworzyły warunki do umiędzynarodowienia kształcenia i działalności naukowo-badawczej. Głównym elementem tych zmian było wprowadzenie trzech stopni studiów wyższych: studiów licencjackich (I stopnia), studiów magisterskich (II stopnia), i doktoranckich (III stopnia). Autonomia uczelni dotycząca otwierania kierunków studiów i określenia treści programowych została przypisana dla trzech typów szkół: uniwersytetów, politechnik, akademii, pozostałe uczelnie otwierając nowe kierunki studiów i wprowadzając nowe programy kształcenia musiały uzyskiwać akceptację komisji akredytacyjnej. Ogólnie wzrosła rola Polskiej Komisji Akredytacyjnej, która przyjęła nowe zasady systematycznego kontrolowania procesu kształcenia i jego wyników we wszystkich typach szkół wyższych.

Zdefiniowane zostały także kryteria nabywania uprawnień akademickich przez uczelnie do posługiwania się nazwą: uniwersytet, politechnika i akademia. W grupie uniwersytetów wyróżnione zostały uniwersytety ogólne oraz uniwersytety branżowe, których pole działania i funkcjonowania wiąże się z określonym obszarem czy dziedziną nauki. Tak więc powstały uniwersytety medyczne, ekonomiczne, przyrodnicze i in. Uniwersytety i inne uczelnie akademickie zostały wyposażone w szereg uprawnień dotyczących swobody, treści i form kształcenia, prowadzenia współpracy krajowej i zagranicznej i dostosowywania się do wyzwań wewnętrznych, europejskich i światowych.

Wdrażając nowe rozwiązania prawne i opierając funkcjonowanie na europejskich zasadach wynikających z Procesu Bolońskiego Polska stała się równoprawnym członkiem Wspólnoty Europejskiej w sferze edukacji i kształcenia na poziomie wyższym. Polskie Szkolnictwo Wyższe stanęło więc na równi z innymi krajami wobec wyzwań jakie stają przed szkolnictwem wyższym wszystkich krajów Europejskich. Wśród tych wyzwań można wyróżnić: Europejską Przestrzeń Edukacyjną i Europejską Przestrzeń Badawczą.

Wdrożenie i realizowanie Procesu Bolońskiego, który stanowi główną oś dostosowań szkolnictwa wyższego w krajach Europejskich do potrzeb współczesności przyniosło pozytywne rezultaty, lecz pojawiły się z biegiem czasu także pewne niedomagania i potrzeby zmian. Ich dostrzeżenie stanowiło podstawę do przygotowania nowelizacji świeżo wdrożonej ustawy o szkolnictwie

wyższym. Znowelizowana Ustawa Prawo o Szkolnictwie Wyższym, którą przyjęto w marcu 2011 roku i wdrożono w całości od nowego roku akademickiego 2012, objęła także zapisy ustawy o stopniach naukowych i tytule zawodowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz zmianie niektórych innych ustaw. Lista zadań jakie stanęły przez uczelniami w związku z wprowadzeniem regulacji zmienionej ustawy przedstawia następujące zestawienie.

Zestawienie 1. Zadania uczelni do wprowadzenia w życie do 1 października 2011 r. w zakresie opracowania regulacji wewnętrznych zgodnych z ustawą z dnia 18 marca 2011 roku, o zmianie ustawy Prawo o Szkolnictwie Wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw:

1. Opracowanie strategii rozwoju uczelni i zgodnych z nią strategii rozwoju przedstawionych jednostek organizacyjnych uczelni;
2. Dostosowanie statutu uczelni do nowych przepisów ustawy;
3. Dostosowanie regulaminu studiów do zapisów ustawy;
4. Opracowanie regulaminu zarządzania prawami autorskimi i prawa pokrewnego oraz prawami własności przemysłowej oraz zasad komercjalizacji wyników badań naukowych i prac rozwojowych;
5. Opracowanie szczegółowego regulaminu ustalania wysokości przyznawanych świadczeń pomocy materialnej dla studentów;
- 6-7. Opracowanie regulaminu studiów doktoranckich oraz określenie zasad przyznawania świadczeń pomocy materialnej doktorantom;
8. Opracowanie wzoru uczelnianego dyplomu ukończenia studiów;
9. Ustalenie warunków i trybu rekrutacji;
- 10-11. Opracowanie i promowanie kodeksu etyki studenta oraz doktoranta;
12. Dostosowanie programów kształcenia na prowadzonych kierunkach studiów do efektów kształcenia opracowanych przez uczelnie, zgodnych z Krajowymi Ramami Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego dla obszarów kształcenia (w terminie do 12 miesięcy);
13. Opracowanie szczegółowych efektów kształcenia i dostosowanie do nich programów studiów doktoranckich, uwzględniających nowe przepisy;
14. Określenie efektów kształcenia, sposobu ich weryfikowania i dokumentacji oraz opracowania programu kształcenia na studiach podyplomowych, uwzględniających nowe przepisy;
15. Opracowanie wskaźników kosztochłonności prowadzonych kierunków studiów zgodnie ze sposobem i trybem ich ustalania;
16. Określenie zasad pobierania opłat oraz wysokości opłat za świadczenie usług edukacyjnych oraz kształcenia;
17. Opracowanie nowego wzoru umowy między uczelnią a studentem, określającej warunki odpłatności za studia lub usługi edukacyjne;
- 18-19. Opracowanie sprawozdania do 30 czerwca z wykonania przez uczelnie

niepubliczne planu rzeczowo-finansowego dla Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego za rok sprawozdawczy oraz opracowanie planu rzeczowo-finansowego przekazywanego ministrowi w 14 dni od jego uchwalenia;

20. Wprowadzenie/doskonalenie wewnętrznego systemu zapewnienia jakości kształcenia uwzględniającego nowe przepisy;

21. Opracowanie systemu monitorowania karier zawodowych swoich absolwentów.

Źródło: Załącznik do listu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego do Rektorów Uczelni Wyższych w sprawie wdrożenia Ustawy o zmianie ustawy Prawo o Szkolnictwie Wyższym z 30 maja 2011 r.

Znowelizowana ustawa bardziej precyzyjnie regulowała relacje między uczelnią a studentem, wprowadziła powszechność stosowania umów na wszystkich formach studiów, sprecyzowała warunki studiowania na drugim kierunku studiów, zasady opłatności za studia i warunki przyznawania pomocy materialnej dla studentów, a także relacje uczelni z jednostkami gospodarki. Ustawa wprowadziła system wspierania finansowego uczelni wiodących i zobowiązała uczelnie do liczenia kosztochłonności. W sferze kształcenia ważnymi rozwiązaniami stało się dostosowanie programów studiów do Krajowych Ram Kwalifikacji i szczegółowych efektów kształcenia na wszystkich formach i rodzajach studiów. Wprowadzone Krajowe Ramy Kwalifikacji dostosowały Polski system szkolnictwa wyższego do Europejskich Ram Kształcenia. Nowa ustawa oblige uczelnię do systematycznego badania losów absolwentów oraz wprowadzenia systemu zapewnienia określonej jakości studiów.

Pierwszy rok funkcjonowania szkolnictwa wyższego według przepisów znowelizowanej ustawy pozwolił na obserwacje, które ujawniły pewne nowe bolączki i niedomagania. Aktualnie więc podjęto przygotowania do wprowadzenia zmian korygujących do ustawy. Celem proponowanej regulacji jest przede wszystkim (Projekt zmian z dnia 13.03.2013):

1. Ułatwienie dostępu do szkół wyższych osobom dojrzałym w ramach uczenia się przez całe życie,
2. Zapewnienie lepszej jakości kształcenia przy uwzględnieniu autonomii programowej uczelni,
3. Dostosowanie funkcjonowania uczelni do skutków niżu demograficznego.
4. Doprecyzowanie niektórych rozwiązań w oparciu o doświadczenia z wdrażania nowelizacji ustawy Prawo o Szkolnictwie Wyższym.

Z wytycznych do dyskusji nad nowelizacją wynika, że jedną z kluczowych spraw, które zostaną bliżej określone w zmienionej ustawie jest sprawa warunków realizowania akademickiego lub praktycznego profilu studiów zwłaszcza na uczelniach zawodowych i w szkołach niepublicznych.

Realizacja Procesu Bolońskiego

Deklaracja Bolońska dotycząca długofalowych zmian w szkolnictwie wyższym krajów europejskich została podpisana w czerwcu 1999 r. przez 29 krajów. Jej celem było zbliżenie systemów szkolnictwa wyższego krajów europejskich i stworzenie do 2010 r. Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Realizacja Procesu Bolońskiego zakładała osiągnięcie następujących celów:

- Wprowadzenie przejrzystych i porównywalnych systemów stopni oraz wdrożenia suplementu do Dyplomu;
- Przyjęcie systemu opartego na dwóch/trzech poziomach kształcenia;
- Powszechne stosowanie systemu punktów kredytowych ECTS (European Credit Transfer System);
- Promocja mobilności studentów, nauczycieli akademickich, naukowców i absolwentów oraz personelu administracyjnego;
- Wspieranie współpracy europejskiej w zakresie podnoszenia poziomu jakości szkolnictwa wyższego i budowanie synergicznego związku między kształceniem a badaniami naukowymi;
- Zwiększenie zatrudnialności absolwentów uczelni wyższych poprzez dostosowanie kształcenia do oczekiwań rynku pracy, potrzeb uczenia się przez całe życie i włączania absolwentów w procesy budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Stan realizacji zaleceń Deklaracji Bolońskiej omawiany jest na konferencjach ministrów szkolnictwa wyższego co 2 lata, tam też ustalane są zalecenia na przyszłość. Aktualnie, w Procesie Bolońskim uczestniczą rządy 47 państw i działające w tych państwach uczelnie, a także Komisja Europejska, której rola koordynacyjna wzrasta. Proces Boloński ma charakter zarówno edukacyjno-naukowy jak też praktyczny. W ten sposób szkolnictwo wyższe coraz silniej włącza się w kształtowanie procesów ekonomiczno-społecznego rozwoju oraz przemian kulturowych. W ten sposób europejskie szkolnictwo wyższe może dostosować się do wyzwań globalnych i konkurencyjności międzynarodowej. Dla wielu krajów, w tym także dla Polski, Proces Boloński stanowił impuls i podstawę do aktywizowania prac reformatorskich. W ramach tego procesu narodowe systemy szkolnictwa wyższego nie tracą charakteru narodowego, lecz poprzez harmonizację zbliżają się do siebie. Kraje Europy Środkowo-Wschodniej włączając się w Proces Boloński uzyskały szansę legitymizacji przekształconych szybko narodowych systemów szkolnictwa wyższego do tych, jakie występują w Europie i na świecie. Wprowadzenie dwustopniowości studiów, regularnych studiów doktoranckich, Europejskiego Systemu Transferu i Osiągnięć (ECTS), Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego czy rankingu szkół wyższych to osiągnięcia, które na trwałe wchodzić do polskiego systemu szkolnictwa wyższego.

Wprowadzanie studiów trzystopniowych: licencjackich (inżynierskich), magisterskich i doktoranckich odbywało się stopniowo pod nadzorem rządów państw członkowskich. Przed rozpoczęciem Procesu Bolońskiego powszechnie obowiązywał system jednolitych 5-letnich studiów magisterskich. Wdrożenie stu-

diów dwustopniowych zostało w Polsce przeprowadzone niemal w pełni jednak w sposób uproszczony, bez zasadniczej zmiany wymagań jakościowych. Studia pierwszego stopnia mogą kończyć się pisanem i obroną pracy licencjackiej (inżynierskiej) lub tylko egzaminem. Kwalifikacje na studia magisterskie odbywają się jedynie przy weryfikowaniu wiedzy kierunkowej kandydata (Kraśniewski 2009, s. 75). Ukończenie studiów pierwszego stopnia otwiera bez istotnych ograniczeń drogę do studiów drugiego stopnia niezależnie od rodzaju ukończonej uczelni.

Studia doktoranckie podlegają limitowaniu i są dostępne tylko dla osób posiadających dyplom magisterski. W dalszym ciągu w Polsce ukończenie studiów licencjackich nie jest traktowane jako zdobycie pełnego wykształcenia wyższego. Dotychczas nie było jasnego rozróżnienia między efektami kształcenia na I i II poziomie studiów. Brak było też klarownego rozróżnienia między tzw. akademickim a praktycznym profilem kształcenia. Niezgodnie z intencjami na studiach licencjackich zdecydowanie częściej realizowano akademicki profil kształcenia niż profil praktyczny, a zakres tematyczny studiów magisterskich w dużym stopniu powielał treści studiów I stopnia.

Ponieważ dyplomy studiów licencjackich traktowane są często przez pracodawców jako niepełnowartościowe, występujące równocześnie zjawisko bezrobocia i trudności znalezienia pracy powodują, że znaczna część osób kończących studia licencjackie podejmuje kontynuację kształcenia na drugim – magisterskim poziomie studiów. Absolwenci uczelni niepublicznych i zawodowych udają się w tym celu do większych ośrodków uniwersyteckich, co należy uznać za zjawisko pozytywne. Zetknięcie się z innym środowiskiem akademickim, dostęp do bogatszej infrastruktury – lepiej wyposażonych bibliotek, pracowni i laboratoriów oraz bogatego otoczenia kulturalnego wzbogaca proces studiowania i umożliwia nadrobienie ewentualnych luk w posiadanej wiedzy. W takich warunkach studia magisterskie nie mogą mieć charakteru elitarnego, o co w zasadzie chodzi w Procesie Bolońskim.

Ilościowy rozwój kształcenia także na poziomie magisterskim przy niekorzystnych wskaźnikach między liczbą studentów i liczbą nauczycieli przy zaangażowaniu kadry nauczającej w dodatkowe zatrudnienie w uczelniach niepublicznych i zawodowych skutkował w wielu przypadkach osłabieniem jakości kształcenia i rangi oferowanego dyplomu. Temu zjawisku ma zapobiec przygotowana kolejna, wspomniana wcześniej zmiana w ustawie o szkolnictwie wyższym. Jednym z głównych efektów Systemu Bolońskiego jest Europejski System Transferu i Akumulacji Osiągnięć (ECTS). Europejski System Transferu i Akumulacji Osiągnięć powstał w końcu lat osiemdziesiątych XX wieku w ramach programu Erasmus. Jego celem było ułatwienie uznawania efektów kształcenia zdobytych w trakcie studiowania poza uczelnią macierzystą. ECTS stał się ważnym elementem Procesu Bolońskiego i narzędziem ułatwiającym wymianę międzynarodową studentów. ECTS to system punktów wyrażających efekty kształcenia w określonym przedmiocie studiów. System służy też do określania wymiaru i struktury wszystkich programów studiów I i II stopnia.

W Polsce system ECTS został wprowadzony w większości uczelni w 2003 r. Pewną słabością tego systemu jest zbyt silne powiązanie liczby punktów z liczbą godzin zajęć kontaktowych, co nie zawsze odzwierciedla rzeczywisty nakład pracy na studiowanie danego przedmiotu, zwłaszcza poza zajęciami z nauczycielem, a więc w bibliotece i pracy własnej w innych miejscach przygotowania się do zajęć. Dotychczas punkty ECTS nie były stosowane na studiach doktorskich i studiach podyplomowych. Mimo to Polska należy do krajów, w których wdrożenie tego systemu jest na najwyższym poziomie w Europie.

Proces Boloński prowadzi do ujednolicenia szkolnictwa wyższego w Europie ale jednocześnie podnosi znaczenie konkurencyjności uczelni na europejskim i międzynarodowym rynku kształcenia studentów. Ważnym mechanizmem tej konkurencyjności jest wzrastająca mobilność studentów i nauczycieli akademickich. Zdolność przyciągania studentów i pracowników z innych krajów uznaje się za najważniejszy wskaźnik konkurencyjności szkół wyższych. Ta zdolność przyciągania zależy zarówno od jakości kształcenia, treści tematycznych i struktury programów studiów, od oferty prowadzonych zajęć w języku angielskim i innych językach obcych, ale także od klimatu społecznego i kulturalnego, jaki jest stworzony na uczelni i w środowisku danego miasta oraz od możliwości zapewnienia odpowiednich warunków bytowych i możliwości realizacji studenckiego stylu życia.

Zwiększenie mobilności studentów i pracowników to jedno z najważniejszych wyzwań Procesu Bolońskiego mającego znaczenie dla ogólnej integracji Europy. Mobilność ma wpływ na zatrudnialność i międzynarodowe przepływy pracowników. Jest czynnikiem konkurencyjności, a jednocześnie animuje współpracę między uczelniami w innych dziedzinach poza kształceniem studentów. Mobilność ma charakter poziomy, gdy realizuje się część programu studiów na innej uczelni, może mieć też charakter pionowy, gdy dochodzi do realizacji całego programu drugiego czy trzeciego poziomu studiów w uczelniach współpracujących.

Otwarta została również ścieżka dla mobilności młodych naukowców. Szacuje się w latach 2006-2007 około 7% młodych doktorów wyjechało co najmniej na 6 miesięcy do innych ośrodków naukowych, zaś z tego około 5% na okres 9 miesięcy lub dłużej. W latach 1996-2006 stopień naukowy doktora uzyskało w Polsce około 50 tys. osób. Oznaczałoby to, że na staż wyjechało do 3500 osób po uzyskaniu stopnia doktora. Liczba ta może w rzeczywistości być nieco zawyżona. Głównym kierunkiem wyjazdów były USA, Niemcy, Wielka Brytania i Francja. Z wyjazdów na staże najczęściej korzystali doktorzy nauk przyrodniczych.

Brak jest dokładniejszych danych o mobilności studentów. Szacuje się, że w zależności od uczelni uczestniczy w tym procesie do 10% studentów. Do roku 2020 przewiduje się wzrost tego wskaźnika do około 20%. Dotychczas przeważają studenci wyjeżdżający do innych państw. Z roku na rok zwiększa się taka liczba studentów przyjeżdżających do Polski, jednak liczba studentów zagranicznych na uczelniach w Polsce nie przekracza średnio 1% ogółu studiujących.

Europejski program wspierania mobilności międzynarodowej studentów i pracowników uczelni wyższych zwany jest programem Erasmus. Ustanowiony w roku akademickim 2007/2008 stał się częścią kompleksowego programu Unii Europejskiej w dziedzinie edukacji i doskonalenia zawodowego pod nazwą „uczenie się przez całe życie” przyjętego na lata 2007-2013. Liczbę wyjeżdżających oraz przyjmowanych studentów i pracowników przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Erasmus w Polsce w latach 1998-2010

Wyszczególnienie	1998/1999	2001/2002	2005/2006	2011/2012
Liczba polskich uczelni posiadających kartę uczelni Erasmus	46	98	217	315
Liczba polskich studentów, którzy wyjechali na stypendia	1426	4312	9974	15319
Liczba zagranicznych studentów, którzy przyjechali na stypendium do Polski	220	750	3063	7583*
Liczba wyjazdów pracowników z Polski w celu prowadzenia zajęć/ na szkolenie	359	800	1740	4022/2318*

Źródło: Erasmus (2013) <http://www.erasmus.org.pl>

*dane za 2010/2011

W okresie od 1998 do 2012 roku w ramach Programu ERASMUS wyjechało 123356 polskich studentów zaś do Polski przybyło w tym czasie 36652 osoby. Kartę Uczelni Erasmus początkowo posiadało tylko 46 uczelni w roku 2012 liczba uczelni posiadających kartę wzrosła do 315. W ostatnich latach corocznie ponad 15 tysięcy studentów z polskich uczelni wyjeżdża za granicę, a uczelnie polskie przyjmują prawie 8 tysięcy studentów zagranicznych. Polska może się szczycić największą w ostatnich latach, spośród krajów europejskich liczbą wyjazdów pracowników uczelni do prowadzenia zajęć oraz na szkolenia. W roku 2011/12 wyjechało z Polski 6350 pracowników, jednocześnie w tym samym roku do Polski przybyło 2376 pracowników uczelni zagranicznych.

W całym okresie do prowadzenia zajęć i na praktyki wyjechało za granicę niemal 33 tysiące pracowników polskich uczelni wyższych. (Raport o Stanie Edukacji 2011)

Przy okazji wyjazdów w ramach Programu Erasmus ujawniły się różne trudności i bariery tej wymiany, takie jak: problemy finansowe, organizacyjne, językowe oraz problemy związane z uznawalnością treści kształcenia i uznawalnością dyplomów. Ogólnie można stwierdzić, że Polska ma dobrze rozwinięty system wspierania mobilności, natomiast nie został stworzony jeszcze rozwinięty system informacji i sprawozdawczości z prowadzonej wymiany.

Zapewnienie jakości kształcenia

Zapewnienie jakości kształcenia nie było początkowo eksponowane w Procesie Bolońskim, od kilku lat stało się jego głównym nurtem. Proces działania zmierzający do zapewnienia wysokiej jakości kształcenia został zapoczątkowany w połowie lat 90-tych XX wieku by w ciągu 15 lat został dobrze umocowany w prawie i nabrał charakteru zinstytucjonalizowanego. Ważne znaczenia miało opracowanie standardów i programów dotyczących zapewnienia jakości kształcenia w Europejskim Obszarze Szkolnictwa Wyższego. Dokumenty przyjęte w 2005 roku w Bergen zawierają standardy i wskaźniki dotyczące wewnętrznych i zewnętrznych systemów zapewnienia jakości oraz zewnętrznego zapewnienia jakości w szkolnictwie wyższym.² Zapewnianie jakości kształcenia zostało uznane przez Komisję Europejską za główne narzędzie harmonizacji, urynkowania i umiędzynarodowienia uczelni.

Jakość kształcenia zapewniana przez zgodność funkcjonowania uczelni z określonymi kryteriami i standardami jest ustalona i kontrolowana przez różne instytucje krajowe i międzynarodowe.

Instytucjami, którym zostało powierzono czuwanie nad jakością kształcenia w krajach europejskich stała się powołana do życia w 2000 r. Europejska Sieć na rzecz Zapewnienia Jakości w Szkolnictwie Wyższym (European Network for Quality Assurance in Higher Education – ENQA), w ramach której w 2005 roku zostały wypracowane przez ekspertów standardy i procedury zapewniające jakość w Europejskim Obszarze Szkolnictwa Wyższego. Działania prawne zmierzające do zapewnienia jakości kształcenia prowadzone są na poziomie europejskim, krajowym oraz na poszczególnych uczelniach. W procesie kształtowania jakości na uczelniach uczestniczą zarówno nauczyciele jako oferenci programów studiów i ich realizatorzy oraz studenci jako interesariusze. W coraz większym stopniu włączani są w ten proces przedstawiciele organizacji zatrudniających absolwentów uczelni, którzy żywotnie zainteresowani są efektami kształcenia. Ocenie poddawane są programy i efekty kształcenia prowadzone przez komisje akredytacyjne, jak też sprawność całych instytucji edukacyjnych (uczelnie i ich jednostki) w ramach akredytacji instytucjonalnej. Kompleksowy system oceny zapewnienia jakości prowadzony jest niemal w 30 krajach, w tym także w Polsce. Za zapewnienie jakości odpowiedzialne są agencje krajowe, w tym Polska Komisja Akredytacyjna. Do wdrożenia zewnętrznego zapewnienia jakości w ramach Procesu Bolońskiego wykorzystywane są różne indeksy i wskaźniki opracowane przez ENQA. Obejmują one trzy grupy wskaźników dotyczących kształcenia, obsługi studentów oraz wewnątrz-uczelniane systemy zapewnienia jakości. Proces opracowania adekwatnych do potrzeb systemów zapewniania jakości nie został jeszcze wdrożony we wszystkich krajach europejskich. Także w Polsce wdraża się nowe dodatkowe czy uzupełniające elementy tego systemu.

² The European Higher Education Area in 2012. Bologna Process (2012) Eurydice s. 165-166. Focus on Higher Education in Europe 2010. The Impact of the Bologna Process (2010) Eurydice s. 39-40.

Dynamiczny rozwój szkolnictwa wyższego jego różnicowanie instytucjonalne i umasowienie studiów musiały odbić się trudnościami w zapewnieniu wysokiej jakości. Faktyczne obniżenie poziomu kształcenia nastąpiło w ostatnim dziesięcioleciu XX wieku. Dotyczyło to zwłaszcza prywatnego sektora szkolnictwa wyższego. Zjawisko to zostało zauważone z opóźnieniem i brak było początkowo narzędzi przeciwdziałania. Działania pro jakościowe zostały podjęte zarówno przez władze państwowe jak też przez środowisko akademickie, co jest ewenementem na skalę europejską. Głównym sposobem zapewnienia jakości stała się instytucjonalizacja działań w tym obszarze. Instytucjami powołanymi do oceny jakości stały się komisje akredytacyjne, których początkowo było w Polsce kilka. Od 1998 roku zaczęła min. funkcjonować Uniwersytecka Komisja Akredytacyjna oraz kilka komisji środowiskowych, które proponowały odpłatne akredytacje kierunków studiów na zasadzie dobrowolności. Komisje te oceniały jakość kształcenia i system punktów ECTS. Działania tych organizacji zostały ograniczone w związku z powołaniem Państwowej (obecnie Polskiej) Komisji Akredytacyjnej (PKA). Rola PKA wzrastała i obecnie jest to jedna z podstawowych instytucji oceniających wnioski o uruchomienie nowych kierunków studiów oraz przeprowadzających systematyczne oceny realizacji kształcenia we wszystkich obszarach i kierunkach studiów.

Polska Komisja Akredytacyjna jest niezależną instytucją działającą w ramach systemu szkolnictwa wyższego. Powstała ona w styczniu 2012 roku, a jej nowe zasady funkcjonowania zostały określone w znowelizowanej ustawie z marca 2011 r. W tym też roku zmieniono jej nazwę z Państwowej Komisji Akredytacyjnej na Polską Komisję Akredytacyjną.

Zadaniem PKA jest wspomaganie uczelni publicznych i niepublicznych w budowaniu standardów edukacyjnych w porównaniu z najlepszymi wzorcami europejskimi i światowymi. Jej działanie ma podnosić konkurencyjność uczelni polskich, a absolwentom tych uczelni dać zdolności do poruszania się po europejskim rynku pracy. Aktualnie oprócz oceny jakości kształcenia na poszczególnych kierunkach studiów PKA prowadzi także ocenę podstawowych jednostek organizacyjnych i całych uczelni oraz doradza Ministerstwu Nauki i Szkolnictwa Wyższego odnośnie tworzenia uczelni i nadawania im uprawnień, przedłużania pozwoleń na funkcjonowanie uczelni niepublicznych. Ocena jakości programów nauczania dokonywana była dotychczas na podstawie porównywania do minimalnych standardów ustawowych dla programów studiów dla poszczególnych kierunków, przedstawianych zarówno w dokumentacji jak i w trakcie wizytacji komisji w uczelni. Aktualnie procedura oceny jest rozbudowana i dostosowana do Krajowych Ram Kwalifikacji i zapisanych w nich efektach kształcenia. Zgodnie z ustawą z 18 marca 2011 roku nowy model zapewnienia jakości polega na sprawdzeniu przez instytucję akredytacyjną:

- czy przygotowane przez uczelnie programy kształcenia opisują efekty kształcenia zgodnie z Krajowymi Ramami Kwalifikacji (KRK)?
- czy programy studiów przewidują taki proces kształcenia, który zagwarantuje osiągnięcie założonych efektów kształcenia?

- czy efekty kształcenia są rzeczywiście weryfikowane na etapie oceny?
- czy losy absolwentów są monitorowane i czy uczelnia bada adekwatność osiągniętych kompetencji w stosunku do oczekiwań pracodawców?

Istotną zmianą jest też rozszerzenie procedur oceny jakości o akredytację instytucjonalną, obejmującą podstawowe jednostki organizacyjne oraz objęcie oceną także studiów doktoranckich i podyplomowych. Jednym z ważnych problemów, na który taka ocena ma zwrócić uwagę jest program antyplagiatowy dotyczący zarówno prac zaliczeniowych jak i prac dyplomowych.

Krajowe Ramy Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego

Ramy Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego są jednym z filarów budowania Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Powstały one w ramach Procesu Bolońskiego, kiedy to w 2005 r. w Bergen przyjęto komunikat zapowiadający opis Europejskich Ram Kwalifikacji, który definiował efekty kształcenia w pięciu kategoriach:

- wiedza i rozumienie;
- stosowanie wiedzy i rozumienie;
- umiejętności wnioskowania i formułowania sądów;
- umiejętność komunikowania się;
- umiejętność uczenia się.

W 2008 r. państwa członkowskie Unii Europejskiej zostały zobligowane do budowania i rozwijania krajowych ram kwalifikacji na wszystkich poziomach edukacji, w tym na poziomie uczelni wyższych.

Prace nad wdrożeniem Krajowych Ram Kwalifikacji w Polsce rozpoczęły się w 2006 r. Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego powołał w tym celu specjalną Grupę Roboczą, która przygotowała założenia tej koncepcji. Grupa przygotowała zestaw deskryptorów efektów uczenia się dla ośmiu obszarów kształcenia: nauk humanistycznych, nauk społecznych, nauk ścisłych, nauk przyrodniczych, nauk technicznych, nauk medycznych, nauk rolniczych, nauk leśnych i weterynaryjnych, nauk o sztuce oraz opisem efektów kształcenia prowadzącego do uzyskania kompetencji inżynierskich.

Zgodnie z Ustawą Prawo o Szkolnictwie Wyższym z 18.03.2011 r. Krajowe Ramy Kwalifikacji nazwano Polską Ramą Kwalifikacji. Zmiany w ustawie zwiększyły autonomię programową uczelni, zlikwidowały obowiązujące dotychczas standardy kształcenia i wprowadziły obowiązek opisu zakładanych efektów kształcenia dla kierunku, poziomu i profilu kształcenia w trzech zakresach: wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych. Dla ułatwienia uczelniom wykonania gigantycznej pracy związanej z wprowadzeniem Krajowych Ram Kwalifikacji Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego przy współpracy z Radą Główną Nauki i Szkolnictwa Wyższego przygotowywało wzorcowe efekty kształcenia dla wybranych kierunków studiów.

Przygotowanie Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego zostało powiązane z opracowaniem założeń merytorycznych i instytucjonalnych wdrożenia Krajowego Rejestru Kwalifikacji dla „uczenia się przez całe życie”.

Wdrożenie Krajowych Ram Kwalifikacji jako zasadniczego elementu reformy Szkolnictwa Wyższego jest w toku i trudno powiedzieć jakie będą długofalowe efekty tego procesu. Niektóre z przewidywanych efektów przedstawia następujące zestawienie (Szkolnictwo Wyższe. Raport o Stanie Edukacji. 2011, s. 153):

Zestawienie 2. Przewidywane efekty wdrażania KRK w Polsce

- zapewnienie porównywalności kwalifikacji w skali krajowej i międzynarodowej;
- lepsze dostosowywanie programów studiów do oczekiwań, predyspozycji uczących się oraz do potrzeb społecznych i rynku pracy;
- poprawa jakości i efektywności kształcenia;
- większe zróżnicowanie kompetencji absolwentów i zwiększenie zdolności do zatrudnienia;
- bardziej przejrzysta informacja o kompetencjach uzyskiwanych przez absolwentów.

Wdrożenie Krajowych Ram Kwalifikacji jak również innych przedstawionych w zarysie reform Szkolnictwa Wyższego napotyka z pewnością na wiele przeszkód i barier a efekty faktyczne mogą odbiegać od zakładanych. Jest jednak faktem, iż w Polsce podjęto duży wysiłek mający na celu zmodernizowanie szkolnictwa wyższego, by stało się ono istotnym czynnikiem wzrostu gospodarczego i rozwoju społecznego kraju, by było kreatorem kapitału intelektualnego i innowacji. Szkolnictwo Wyższe staje jednak wobec wielu wyzwań, wśród których najważniejszymi są:

- trudności zapewnienia odpowiedniej ilości środków na modernizację i rozwój edukacji, badań naukowych i wdrożeń oraz
- niż demograficzny, który w perspektywie najbliższego dziesięciolecia znacznie ograniczy liczbę kandydatów na studia i liczbę studiującej młodzieży.

Skutki te będą szczególnie niekorzystne dla uczelni niepublicznych, których udział w kształceniu obniży się z około 30% w roku 2010/2011 do około 17% w roku 2017/2018. Zmniejszy się też udział studentów studiów niestacjonarnych w uczelniach publicznych z około 23 do 12% w tym samym czasie. Przewiduje się, że udział studentów studiów stacjonarnych uczelni publicznych wzrośnie z 47% obecnie do ponad 70% pod koniec obecnej dekady.

Literatura:

1. *Raport o stanie edukacji 2011. Kontynuacje przemian*, Warszawa 2012, Szkolnictwo Wyższe, s. 121-168.
2. Chmielewska E (red) (2010), *Autonomia programowa uczelni. Ramy Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego*. MNiSW, Warszawa.
3. Ernst & Young (2009), IBnGR. *Diagnoza stanu Szkolnictwa Wyższego w Polsce*. Warszawa.
4. Kraśniewski A. (2009), *Proces Boloński to już 10 lat*. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa.
5. Kwiek M. (2010), *Transfer dobrych praktyk. Europa i Polska*. The CCP Research Papers Series vol. 19.
6. *OECD Tertiary Education Reviews: Poland 2007*
7. *The European Higher Education Area in 2012*. Bologna Process, Eurydice 2012
8. Thieme. J. K. (2009), *Szkolnictwo Wyższe. Wyzwania XXI wieku*. Polska-Europa-USA. Difin, Warszawa.
9. *Ustawa Prawo o Szkolnictwie Wyższym*.

Liczba znaków ze spacjami: 41 737